

CITEVA OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU PRIMA MIGRAȚIE A TRIBURILOR STEPTELOR NORD-PONTICE LA APUS DE PRUT

VLADIMIR DUMITRESCU

Am avut prilejul, acum mai bine de 15 ani¹, să discutăm problema datei la care se situează prima pătrundere — respectiv prima expansiune — a triburilor stepelor pontice la vest de Prut, în legătură cu afirmația făcută la începutul anilor 60 de Marija Gimbutas, potrivit căreia această primă migrație s-ar fi situat în cursul fazei Cucuteni A — sau, pentru a folosi însăși cuvintele autoarei citate — „this is the period of the first expansion west and south“ a triburilor curganelor pontice². Firește că termenul „expansiune“ nu poate fi înțeles decât în sensul unei expansiuni teritoriale, nu în acela al unor influențe culturale. Autoarea citată își sprijinea afirmația pe prezența unor elemente specifice culturii nord-pontice Srednij Stog II în unele așezări relativ periferice ale culturii Tripolie din faza B I (deci Cucuteni A) și totodată a unor materiale ceramice tripoliene din aceeași fază în unele așezări ale culturii Srednij Stog I.

După cum am arătat însă încă din 1963, prezența materialelor specifice culturii Srednij Stog II în așezări tripoliene nu poate indica o *expansiune* a triburilor stepelor pontice în aria tripoliano-cucuteniană, așa precum nici prezența ceramicii tripoliene din faza B I în așezări nord-pontice n-ar putea fi interpretată drept rezultatul unei expansiuni; aceste materiale reprezintă exclusiv „contacte directe“, respectiv schimburi culturale și, desigur, chiar prezența unor indivizi aparținând uneia dintre cele două comunități etno-culturale în așezări aparținând celeilalte³.

Întrucît Marija Gimbutas a reluat această problemă importantă și pentru eneoliticul țării noastre în diferite rînduri și chiar foarte recent, ni se pare indicat să urmărim felul în care a tratat-o cu aceste prilejuri. Astfel, în 1966, unele dintre formulările ei par să indice o renunțare la opinia inițială despre o expansiune — respectiv migrație — a triburilor pontice din așa-zisa fază Kurgan II în Moldova, căci de data

¹ Vladimir Dumitrescu, *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 495—500.

² M. Gimbutas, în vol. *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 193 și urm.

³ Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*

aceasta se vorbește numai despre „prima apariție a elementelor kurganiene în zona de est a culturii Cucuteni-Tripolie“ în cursul etapei Cucuteni A 3⁴ (referindu-se deci aparent numai la elementele culturale). De altfel în același studiu autoarea citată revine, precizând că „valului timpuriu al poporului Kurgan III, care a trecut prin Moldova și Dobrogea spre sudul Balcanilor, îi aparțin mormintele tumulare conținând schelete tipice din perioada mijlocie a kurganelor“⁵.

Este desigur exact că unele dintre mormintele tumulare cu ocră aparțin acestei migrații, dar trebuie precizat, pe de o parte, că nu toate mormintele acestea datează din aceeași fază și, pe de altă parte, că primul val de populații nord-pontice în migrație *n-a trecut prin zona ocupată de triburile cucuteniene*, ci numai prin sudul extrem al Ucrainei de vest și al Moldovei de răsărit (zonă care n-a fost niciodată locuită de cucutenieni). De aceea, deși este cu totul probabil că acest prim val a fost contemporan cu etapa sau cu etapele finale ale fazei Cucuteni A — cum arată între altele și mormîntul tumular de la Căinari, din sudul R.S.S. Moldovenești⁶ — el n-a pătruns și pe teritoriul specific cucutenian, căci, așa cum se știe, chiar cele mai vechi morminte tumulare din aria cucuteniană sînt *toate* sigur posterioare nu numai fazei Cucuteni A, dar chiar sfîrșitului culturii Cucuteni (deci posterioare și fazei B).

Cîțiva ani mai tîrziu, colega de la Universitatea din Los Angeles, reluînd aceeași problemă, afirmă că „prima întîlnire a civilizației Cucuteni cu populația pastorală-patriarhală a stepelor pontice datează din perioada de dinainte de 4000 i.e.n. Faptul acesta poate fi dedus din influența cucuteniană (tripoliană) asupra culturii kurganelor“⁷, ceea ce este exact, dar cu precizarea că autoarea operează întotdeauna cu datele C14 recalibrate potrivit dendrocronologiei. Din păcate însă, în continuare se spune să „infiltrarea poporului kurganelor poate fi urmărită pe baza mormintelor lor din România (Dobrogea, Moldova și Transilvania) și din Ungaria de Vest în perioada dintre 4500—3500. Aceasta este perioada Kurgan II și sfîrșitul civilizației Cucuteni clasice (faza Cucuteni A-B — Tripolie B)“⁸. În felul acesta este contrazisă de fapt afirmația anterioară, potrivit căreia această migrație spre vest s-a petrecut în faza Kurgan III, și în același timp se face greșeala de a se afirma că triburile pontice au pătruns în teritoriul cucutenian la sfîrșitul fazei A-B și nu după sfîrșitul fazei B, cum s-a petrecut în realitate.

Un an mai tîrziu⁹, M. Gimbutas revine asupra unora dintre sincronismele propuse anterior între culturile stepelor nord-pontice („Kurganii“) și culturile dinspre vest, preconizînd un sincronism între faza

⁴ M. Gimbutas, *Neolithic and Chalcolithic cultures in Eastern Europe*, în vol. *Chronology in Old World Archaeology*, editat de R. W. Ehrich, Chicago și Londra, 1965, p. 459—502.

⁵ *Ibidem*, p. 484.

⁶ V. N. Danilenko, *Eneolit Ukrainij*, Kiev, cap. III, p. 99—100.

⁷ M. Gimbutas, *Old Europe c. 7000—3500 B.C.: The earliest European Civilization before the Infiltrations of the Indo-European Peoples*, în „The journal of Indo-European Studies“; vol. I, 1, 1973, p. 1 și urm.; v. p. 13.

⁸ *Ibidem*, p. 13—15.

⁹ *Idem*, *An archaeologist View of P I E in 1975*, în „The journal of Indo-European Studies“, vol. 2/2, 1974, p. 289—308.

Kurgan I (reprezentată de cultura Srednij Stog II) pe de o parte cu Precucuteni III și pe de alta cu Cucuteni A, precum și un sincronism între Kurgan II și Cucuteni A-B și B¹⁰. Faza Kurgan II — pe care o datează în a doua jumătate a mileniului IV î.e.n., potrivit datelor C14 recalibrate¹¹ — ar fi „vremea începutului unei crize la vestul Mării Negre, când morminte Kurgan II apar în aria civilizației Vechii Europe și se infiltrează în Europa Centrală pe calea Dunării“¹².

Și mai recent, problema „primului val de păstori eurasieni de stepă în Europa epocii de cupru“ a fost reluată în două ocazii de Marija Gimbutas. Cu primul prilej¹³, autoarea respinge obiecțiile (întemeiate, credem noi) ce i s-au adus împotriva folosirii termenilor de „poporul kurganelor“ și „cultura kurganelor“, chiar pentru culturile și cimitirele netumulare¹⁴, susținind că cele mai vechi morminte neolitice din regiune ar fi fost totuși tumulare, dar s-ar fi aplatizat cu timpul. Totuși, pare sigur că mormintele din așa-zisele faze Kurgan I și II au fost plate de la început, căci — așa cum a arătat A. Ja. Teleghin¹⁵ — din cele 80 de cimitire ale culturii Srednij Stog, numai în două s-au găsit și morminte tumulare, toate celelalte fiind plate. De altfel, chiar înainte de a respinge obiecțiile ce i s-au adus în această privință, autoarea preciza că această „clasificare“ în patru etape — Kurgan I, II, III, IV — „nu înseamnă că toate patru reprezintă evoluția unei singure grupe Kurgan“, ci, dimpotrivă, se pare acum (*sic!*) că numai Kurgan I și II se leagă una de alta, Kurgan III și IV fiind grupe diferite, de aceeași tradiție“¹⁶.

Dar de data aceasta se vorbește de trei valuri succesive de migrație ale acestor populații ale stepelor nord-pontice, precizându-se că : „În timp ce unii păstori s-au așezat în zona Niprului inferior, alții au pătruns spre vest, în România, Bulgaria și Ungaria de est“¹⁷. Această primă pătrundere „este datată pe la 4400—4300 B.C. pe baza mormintelor și ceramicii kurganelor care sînt sincronice cu fazele Cucuteni A 2-A 3 și cu Karanovo VI („Gumelnița“)“¹⁸.

Tot acestei pătrunderi îi sînt atribuite și sceptorile de piatră în formă de cap de cal din mormintele de la Suvorovo (la N de Delta Dunării) și de la Casimcea, ca și celelalte sceptor de din România, Bulgaria și Jugoslavia, dar asupra acestei probleme vom reveni mai jos. Iar cultura Cernavoda I, care a rezultat în urma amestecului dintre localnicii

¹⁰ *Ibidem*, p. 291 și urm. ; v. tabela p. 297.

¹¹ *Ibidem*, p. 292.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Idem*, *The first Wave of Eurasian Steppe pastoralist into Cooper Age Europe*, în „The journal of European Studies“, V/4, p. 277—338.

¹⁴ *Ibidem*, p. 278, nota 2.

¹⁵ A. Ja. Teleghin, *Sredno Stogiska Kultura epochii Midi*, Kiev, 1973, rezumat englez, p. 164—168. De altfel și V. N. Danilenko (*op. cit.*, p. 100), subliniază faptul că „în zona de stepă a Europei de răsărit dezvoltarea istorică nu s-a remarcat prin omogenitatea culturală a triburilor de păstori care au participat la procesul etno-istoric. Dovadă influențele reciproce — de o parte mormintele de tip Mariupol, Nikolsk sau Kapulovo“ (fără kurgane, n.a.), „de altă parte curganenele de tip Arhinsk, Kirovograd și Suvorovo“.

¹⁶ M. Gimbutas, *The first Wave...*, loc. cit., p. 278.

¹⁷ *Ibidem*, p. 288.

¹⁸ *Ibidem*.

de la Dunărea de Jos și noii veniți, este considerată — pe drept cuvânt, după părerea noastră, — sincronă cu fazele Cucuteni A-B și B¹⁹, fiind „o mixtură“ a elementelor stepelor nord-vestice și ale substratului gumelnițean, așa cum de altfel au precizat de mult cercetătorii români care s-au ocupat cu această cultură²⁰.

Valul al doilea ar fi acela care a dat naștere culturii Cernavodă III și celor înrudite, dar asupra acestei probleme noi nu ne vom opri aici.

În sfârșit, în 1978, într-un ultim articol (cunoscut nouă) în care se încearcă o sinteză cu privire la sfârșitul a ceea ce ea numește constant vechea civilizație neo-eneolitică a Europei²¹, autoarea spune din nou, textual, că „primul val de migrații, pe la 4400—4300, plecat de la Niprul inferior și de la Volga spre Vest, a pătruns în teritoriul culturii Cucuteni situat de-a lungul litoralului, peste Dobrogea, pînă în cîmpia Dunării și prin sudul Balcanilor, pînă în cîmpia Mariței și în Macedonia. Kurganii au ajuns în preriile din Estul Ungariei, de-a lungul Dunării sau peste *Transilvania* (sublinierea noastră, n.a.). Mormintele și ceramica kurganelor apar în România, Bulgaria și Estul Ungariei în epoca Cucuteni A, Karanovo VI (= Gumelnița în România) și Tiszapolgár. Primul val a început pe la 4400 sau 4300, cum arată contemporaneitatea cu fazele Cucuteni A 2 și A 3“. Și mai departe: „Cultura Cucuteni a fost cruțată“, dar „ceramica de tip Kurgane (respectiv ceramica tip Cucuteni C), locuințele semi-bordeie sporadice și mormintele descoperite pe teritoriul Cucuteni indică coexistența kurganienilor și a cucutenienilor în fazele Cucuteni A 2-A 4, A-B și B,... deci în această zonă o invazie de un tip special, reducîndu-se mai degrabă la pătrunderea lentă a unor grupuri relativ mici de migranți nomazi“.

Nu este clar totuși ce vrea să spună autoarea prin afirmația ce urmează, potrivit căreia „nu se cunosc urme arheologice de amalgamare între cucutenieni și kurganieni“, căci, de vreme ce există ceramică tip C în așezările cucuteniene, aceasta înseamnă și o anumită „amalgamare“ a populației.

Mai departe, autoarea afirmă despre cultura Gumelnița (căreia ea îi spune, cu totul nepotrivit, Karanovo, deoarece se știe că în această ultimă așezare numai unul dintre straturi (VI) aparține culturii Gumelnița!), că „a fost înlocuită în România de Est și în Bulgaria de un complex cultural cu caracteristici de Kurgane, numit Cernavodă I“.

★

Revenind deci la „primul val“ de migrații, ni se pare că rezultă totuși, în pofida unor contradicții și a unor ezitări, că M. Gimbutas nu consideră elementele culturale Srednij Stog din aria culturii Cucuteni-Tripolie drept dovada unor relații și schimburi pașnice între aceste două culturi, ci că rezultatul „unei invazii de un tip special“, redusă „mai degrabă la pătrunderea unor grupuri mici de imigranți nomazi“, formulare parțial ceva mai apropiată de realitate. Totuși această lentă și spora-

¹⁹ *Ibidem*, p. 291.

²⁰ S. Morintz și P. Roman, *Dacia, N.S.*, XII, 1968, p. 45—128.

²¹ M. Gimbutas, *La fin de l'Europe Ancienne*, în „La recherche“, nr. 87, Martie 1978, vol. 9, p. 228—235.

dică pătrundere nu poate fi numită în nici un caz migrație sau invazie, nici măcar „de un tip special“, prezența elementelor culturale Srednij Stog II în aria cucuteniano-tripoliană avind aceeași semnificație ca și a elementelor cucuteniene în aria Srednij Stog II. Aceste elemente atestă, pe lângă schimburi de bunuri materiale firești între populațiile celor două culturi vecine, și prezența unor foarte mici grupuri de indivizi de origine nord-pontică în aria cucuteniană, și viceversa, dar într-o măsură mult mai mică.

Existența acestor ne-cucutenieni în așezările culturii Cucuteni-Tripolie a fost explicată de cercetătorii români în diferite feluri: fie drept sclavi familiari, fie ca dovada unor căsătorii exogame etc., ultima explicație fiind probabil cea mai aproape de adevăr; cu atât mai mult cu cât aceste elemente străine sînt atestate și în așezările de la vest de Siret, care nu puteau fi în contact direct cu populațiile de dincolo de Nipru pentru ca, în urma eventualelor ciocniri dușmănoase, să poată lua în sclavie indivizi din acea regiune.

Pe de altă parte este în orice caz indiscutabil că ceramica de tip C din zona cucuteniană nu poate fi socotită „importată“, ea găsindu-se în așezările cucuteniene încă de la sfîrșitul fazei A (etapa A4²² și chiar într-o așezare din etapa A3)²³ și fiind cu siguranță lucrată la fața locului de către indivizi (femei?) de origine nord-pontică stabiliți în așezări cucuteniene. În paranteză trebuie precizat că, cel puțin pe teritoriul României, această ceramică e departe de a reprezenta un procent de la 1 pînă la 10% din ceramica diferitelor așezări, cum spune Marija Gimbutas²⁴, căci — așa cum am avut prilejul să arătăm²⁵ — în materialele ceramice dintr-o groapă „sigilată“ de la Drăgușeni, jud. Botoșani, proporția ceramicii de tip C este abia de 0,18%. S-ar putea însă ca în zona răsăriteană a ariei tripoliene procentul ceramicii de tip C să fie mai mare, ținînd seama de vecinătatea cu aria culturii Srednij Stog II.

Cît privește locuințele de tip *Zemlianki* (respectiv semibordeiele), ele nu sînt cunoscute în așezările cucuteniene din România, în cuprinsul cărora au fost descoperite exclusiv locuințele de suprafață; de aceea, în măsura în care se întîlnesc în așezările tripoliene de la est de Nistru, ele ar putea fi considerate rezultatul unor influențe mai puternice ale populației culturii stepelor sau chiar al unei prezențe mai masive a acesteia în zona tripoliană. De aceea, prezența ceramicii de tip Cucuteni C dovedește într-adevăr o „coexistență“²⁶ a unor elemente stepice cu populația cucuteniano-tripoliană, dar nu poate fi socotită rezultatul unei „pătrunderi“ masive, respectiv a unei migrații, ci exclusiv drept dovada unei prezențe a unor elemente străine în aria cucuteniano-tripoliană.

²² De exemplu la Fedeleșeni (I. Nestor și Eugenia Zaharia, *Dacia*, N.S. XII, 1968, p. 17—43 și în special, mai variată și în cantitate mai mare, la Drăgușeni, jud. Botoșani (v. Aristotel Crișmaru, *Drăgușeni, Contribuții la o monografie arheologică*, 1977, fig. 42/1 și 2; Vl. Dumitrescu, *Zeitschr. f. Archaeologie*, 1975, 7, p. 177—196.

²³ În așezarea cucuteniană de la Tg. Berești, jud. Galați (informație de la colegul I. T. Drășmir).

²⁴ M. Gimbutas, *The first Wave...*, loc. cit., p. 287.

²⁵ Vl. Dumitrescu, *Zeitschr. f. Arch.*, 1973, 7, p. 194, nota 17.

²⁶ M. Gimbutas, *The first Wave...*, p. 287.

În schimb, negarea recentă, de către altă cercetătoare, a caracterului stepic al ceramicii de tip C și atribuirea ei unor grupuri „periferice” ale populației locale care ar fi menținut unele „tradiții precucuteniene”²⁷, constituie o încercare pe cât de surprinzătoare pe atât de neînțemeiată. Căci, după cum se știe, nicăieri în ceramica precucuteniană n-au fost descoperite scoici pisate în pastă și cu atât mai puțin decor în șnur. Iar ornamentarea imprimată precucuteniană diferă total de aceea a ceramicii de tip Cucuteni C, atât în ceea ce privește instrumentele utilizate, cât și în privința motivelor realizate, așa încît nu se poate vorbi despre tradiții precucuteniene în ceramica de tip C. Și numai ignorîndu-se voit *identitatea* unora dintre elementele ceramicii de tip C cu acelea ale ceramicii culturii Srednij Stog II, se pot nega legăturile strînse dintre aceste două grupe ceramice. (Pe vremea cînd culturile din zona stepelor nord-pontice de la răsărit de Nipru erau foarte puțin cunoscute și cînd originea ceramicii în șnur era căutată în nordul și nu în sudul Rusiei, J. Ailio²⁸ și H. Schmidt²⁹ au pus ceramica, numită de ultimul de tip C, în legătură cu cercul cultural arctico-baltic — unde predomină ceramica cu gropițe —, respectiv cu influențele migrațiilor care au dus în SE Europei unele elemente ale culturilor neolitice nord-germano-baltice. Dar indiferent dacă ipoteza ulterioară, privind originea nord-pontică a ceramicii în șnur din Europa nordică³⁰ este sau nu acceptată, aproape toți cercetătorii români cit și cei sovietici sînt de acord că ceramica de tip C din așezările culturii Cucuteni-Tripolie trebuie atribuită contactelor cu triburile stepelor nord-pontice. Faptul că majoritatea formelor ceramice ale culturii stepelor au fundul ascuțit sau oval — invocat pentru a se respinge legătura dintre ceramica de tip C și aceea a stepelor — nu poate constitui un argument împotriva acestei concluzii, deoarece se știe că în ceramica acestor culturi se cunosc și vase cu fundul plat, chiar și în ceramica culturii Srednij Stog II³¹. V. N. Danilenko a arătat că „triburile eneolitice de păstori din zona caspico-caucaziană încep să se miște către apus nu mai tîrziu de mijlocul mileniului IV” și „în prima etapă au asimilat cultura Azovo-Dniproviaună caracterizată prin răspîndirea spre vest... a unei populații mai vechi, cu vase cu fundul plat”³², așa încît este clar că vasele cu fundul plat nu constituiau o apariție necunoscută în culturile nord-pontice. Pe de altă parte, anumite contacte cu triburile răsăritene au fost stabilite încă din prima fază a culturii Precucuteni, dovadă între altele cele două vase cu fundul ascuțit de la Traian-Dealul Viei³³.

Nu e locul aici să indicăm pe larg analogiile și chiar identitățile dintre ceramica imprimată și ceramica cu decor în șnur a culturilor

²⁷ Anne Dodd-Oprîțeanu, *Primele elemente „stepice” din eneoliticul românesc*, rezumatul tezei de doctorat, 1978, p. 12.

²⁸ J. Ailio, *Fragen der russischen Steinzeit*, în Suomen, XXIX, 1, Helsinki, 1922, p. 88 și urm.

²⁹ H. Schmidt, *Cucuteni in d. oberen Moldau*, Berlin-Leipzig, 1932, p. 80—81.

³⁰ G. Rosenberg, *Kulturströmungen in Europa zur Steinzeit*, Copenhaga, 1931, Vezi și T. Sulimirski, *Die Schnurkeramischen Kulturen und das indoeuropäische Probleme*, în vol. „La Pologne au VIIe Congrès intern. des Sciences historiques”, I, Varșovia, 1933, p. 287—308.

³¹ A. Ia. Telegin, *op. cit.*, p. 166.

³² V. N. Danilenko, *op. cit.*, cap. III, p. 87 și urm.; v. p. 104.

³³ Hortensia Dumitrescu, *Memoria Antiquitatis*, IV—V, 1972—1973, p. 47—54.

stepelor nord-pontice și a culturii Cucuteni-Tripolie, dar socotim util să amintim, pe de o parte, că motivul „omidă“ a fost realizat cu totul identic în ambele complexe și, pe de altă parte, că șirul de proeminențe mici, situate la puținii centimetri sub buză, realizate prin împingerea pastei dinspre interior în afară (după care gropițele rezultate pe partea interioară sînt acoperite cu un strat subțire de lut), frecvent întilnite în ceramica de tip Cucuteni C, sînt *tipice* și pentru așa numita fază Kurgan III a Marijei Gimbutas: între altele, s-au descoperit și în stratul superior (eneolitic) de la Alexandrija (Kiev), unde fragmentul ilustrat de colega americană³⁴ este din toate punctele de vedere identic cu fragmente descoperite la Traian-Dealul Fintînilor și în alte așezări. Și nu e deloc lipsit de interes faptul că în prima fază a culturii Srednij Stog II — sincronă cu Cucuteni A³⁵ și cu prima etapă A-B —, nu se întilnește și decor în șnur, care apare abia în faza a doua a culturii Srednij Stog II³⁶, întocmai după cum în etapa Cucuteni A-B1 lipsește decorul în șnur, frecvent însă în etapa A-B2.

Revenind însă la problema principală urmărită în aceste pagini, ni se pare limpede că nu se poate vorbi de un „val“ al triburilor stepelor care să fi pătruns prin migrație în *aria* cucuteniană încă din faza Cucuteni A și dealtfel nici în fazele următoare. În schimb, este adevărat că prima pătrundere a acestor triburi la vestul Mării Negre a avut loc în *timpul* fazei Cucuteni A (etapa 3 sau 4), dar ea *nu* a afectat teritoriul cucutenian, unde — începînd din această etapă — s-au infiltrat pe cale pașnică numai răzlețe elemente nord-pontice, pătrunse *nu* pe cale de migrație sau în urma unor conflicte. S-a afirmat de altfel că triburile cucuteniene și-au întărit așezările cu șanțuri de apărare — din faza A pînă tîrziu în faza B — pentru a rezista năvălitorilor dinspre est și tocmai de aceea i-ar fi putut respinge pe aceștia³⁷. Dar, dacă este sigur că așezările cucuteniene au fost întărite cu șanțuri de apărare, nu este în schimb sigur că acestea ar fi fost neapărat îndreptate și folosite împotriva triburilor stepelor pontice, căci în nici una dintre așezările cucuteniene — cu sau fără șanțuri de apărare — nu s-au descoperit resturi care să poată fi explicate prin prezența unor luptători nord-pontici; oasele de cai domestici din așezările cucuteniene (cu care ar fi venit acești „năvălitori“) sînt dubioase și destul de puține de altfel. Iar șanțurile de apărare erau cunoscute în aria moldovenească a culturii Cucuteni încă din timpul primei faze a culturii Precucuteni, cucutenien-

³⁴ M. Gimbutas, *The relative Chronology...*, loc. cit., p. 483, fig. 3/2. De altfel faptul că aceste elemente sînt tipice pentru ceramica culturilor stepelor nord-pontice rezultă clar și din prezența lor și în etapa mai tîrzie, reprezentată prin cultura Usatova; v. G. Rosenberg, op. cit., fig. 59—63, pentru rîndurile de proeminențe impuse dinspre interior și totodată nenumărate exemple de impresiuni cu șnurul, în formă de „omidă“ și în alte maniere, pentru care nu mai cităm un anumit exemplu, deoarece planșele volumului lui Rosenberg abundă în asemenea exemple.

³⁵ Nu știm care sînt elementele pe baza cărora M. Gimbutas vorbește de „primul“ val al triburilor stepelor încă din etapa Cucuteni A 2 (*The first Wave...*, tabelul I, p. 279 și text, p. 284), deoarece cea mai veche descoperire de tip C din aria românească a culturii Cucuteni — vasul de la Tg. Berești — a fost găsit într-o așezare cu ceramică din faza A 3 tîrzie.

³⁶ A. Ia. Telegin, op. cit., p. 167.

³⁷ M. Gimbutas, *La fin de l'Europe ancienne*, loc. cit.

nii moștenind acest sistem de apărare de la strămoșii lor, fără nici o legătură cu migrațiile nord-pontice³⁸.

Cea mai veche dovadă *certă* de prezența unor elemente nord-pontice la vestul Mării Negre, pe teritoriul țării noastre, dar *nu* în aria cucuteniană, o constituie mormîntul cu ocră de la Casimcea, în care s-a descoperit un sceptor de piatră în formă de cap de cal³⁹. S-au încercat diferite situații cronologice și culturale ale acestui mormînt și a acestui sceptor, dar noi am precizat încă din 1963 că ele trebuie atribuite pârunderii triburilor stepelor pontice în Dobrogea cu mult înainte ca ele să fi pătruns în Moldova⁴⁰ (mai ales că, de fapt, însăși Dobrogea este în bună parte o regiune de stepă). În schimb, încercarea recentă de a atribui cultural și cronologic mormîntul și sceptorul de la Casimcea culturii Cernavoda II⁴¹ este cu totul nejustificată și inacceptabilă, în nici unul dintre complexe ce se pot atribui acestei culturi nedescoperindu-se nici astfel de sceptre, nici piese de silex de tipurile aceloră găsite la Casimcea. Cît privește piesele de silex de aici, am subliniat încă de acum mai bine de douăzeci de ani faptul că unele își au analogii în sudul URSS⁴², constituind și ele, alături de sceptorul respectiv, tot dovada legăturilor cu zonele nord-pontice. Și, de altfel, în repetate rânduri am accentuat punctul nostru de vedere că și celelalte sceptre de acest tip descoperite în România se datoresc *legăturilor* cu triburile stepelor, renunțînd la părerea inițială că sceptrele de la Fedeleșeni și Sălcuța ar putea fi imitații locale.

Cea mai recentă descoperire de sceptor în formă de cap de cal — făcută la Suvorovo, la nord de Delta Dunării⁴³ — într-un tumul specific triburilor nord-pontice, confirmă — în chip categoric — legătura directă dintre sceptrele de piatră în formă de cap de cal și triburile nord-pontice. Același lucru îl dovedesc și topoarele, vîrfurile de săgeți și de lance și cuțitele lungi de silex de la Petro Svistuvnovo, pe Nipru, descoperire atribuită de A. Ja. Telegin culturii Srednij Stog II⁴⁴, toate acestea

³⁸ Problema celorlalte elemente culturale care dovedesc relațiile triburilor cucuteniene cu culturile dinspre est am discutat-o în articolul nostru din Dacia, N.S., I, 1957 (p. 73—96), așa încît nu ne vom opri aici asupra ei, cu excepția sceptorilor în formă de cap de cal, la care vom reveni mai jos. În ceea ce privește piesa de os descoperită la Hăbășești (Vl. Dumitrescu și colaboratori, *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, pl. LXII/2 și p. 266), considerată de M. Gimbutas drept psalie pentru zăbalele cailor, ea este prea mică și are o gaură deasemenea prea mică pentru a fi putut rezista la o astfel de întrebuițare.

³⁹ D. O. Popescu, Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 85—91. Bibliografia ulterioară a problemei este prea amplă pentru a fi citată aici. Ultima dată am discutat problema acestor sceptre în articolul nostru din Pontica, 5, 1972, p. 45—52, unde, la nota 3, sînt indicate și toate contribuțiile noastre anterioare în legătură cu sceptrele.

⁴⁰ Vl. Dumitrescu, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 495—500.

⁴¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1979, p. 73. Tot aici și sceptrele de piatră de la Fedeleșeni și Sălcuța sînt atribuite „perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului”, făcîndu-se totuși conștient că a se spune că „după alții” aceste piese ar fi mai vechi, deși în ultima vreme nimeni n-a mai încercat să dateze sceptrele de piatră în perioada de tranziție. Sincronismul dintre piesele aparținînd culturii Srednij Stog și cele din România este asigurat prin ultimele descoperiri.

⁴² Vl. Dumitrescu, Dacia, N.S., I, 1957, p. 91.

⁴³ V. N. Danilenko și N. N. Smaglii, *Arheologija*, Kiev, 1972, 6, p. 3—20.

⁴⁴ A. Ja. Telegin, *op. cit.*

indicînd în același timp și momentul cînd s-a petrecut prima migrație nord-pontică, și anume spre sfîrșitul fazei Cucuteni A, precum și calea ei de-a lungul coastei Mării Negre, dar pe un teritoriu care n-a aparținut niciodată triburilor cucuteniene.

În schimb, sceptorul de la Fedeleșeni face parte dintre descoperirile care confirmă *relațiile* dintre triburile nord-pontice ale culturii Srednij Stog II și cultura Cucuteni în etapele finale ale fazei A, chiar dacă — așa cum susține V. N. Danilenko⁴⁵ — zona de plecare a triburilor care au creat sceptorul de piatră în formă de cap de cal trebuie căutată mai de grabă în regiunea situată între nordul Caucazului și Volga decît în zona nord-pontică propriu-zisă. Totodată, întrucît formarea culturii Cernavodă I nu poate fi situată în nordul Mării Negre, este limpede că ea trebuie considerată un rezultat dunăreano-dobrogean concretizat într-un nou aspect cultural după migrația de la care ne-a rămas mormîntul de la Casimcea.

QUELQUES OBSERVATIONS À PROPOS DE LA PREMIÈRE INVASION DES TRIBUS DES STEPPES À L'OUËST DU PRUT

(Résumé)

L'auteur reprend le problème de la première pénétration des tribus des steppes pontiques à l'Ouest du Prut, pour passer en revue les hypothèses émises à ce propos par Marija Gimbutas de l'Université de Los Angeles, qui à plusieurs reprises, ces dernières années, a parlé d'une invasion des tribus pontiques pendant la phase Cucuteni A. D'après l'auteur, bien qu'il soit vrai que la première invasion des tribus des steppes a eu bien lieu pendant cette phase (étapes A3 — A4 = Tripolie B I), il est non moins vrai que cette première invasion n'a pas affecté le territoire de la culture de Cucuteni : elle a suivi le littoral nord-ouest de la Mer Noire — qui n'a jamais été occupé par les populations de cette culture — et s'est infiltré aussi en Dobrogea.

Par conséquent, la céramique du type Cucuteni C n'est pas due à „une invasion de type spécial“, mais seulement à la présence des individus (plutôt des femmes) de la culture de Srednij Stog II des steppes dans les stations cucuteniennes, présence qui peut être expliquée surtout par des mariages exogames.

Le sceptre de pierre en forme de tête de cheval de Fedeleșeni (station de la phase Cucuteni A4, en Moldavie), ainsi que celui de Sălcuța (en Olténie), doivent être expliqués par les relations avec les tribus des steppes, tandis que le sceptre du même type de Casimcea (en Dobrogea), trouvé dans une tombe à ocre, à côté de haches, de couteux et de pointes de flèche en silex, typiques pour la culture des steppes, atteste la présence de ces tribus mêmes dans cette région.

⁴⁵ V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 99.